

LA DESPOBLACIÓ D'ALCÚDIA I PROBLEMÀTICA DE REPOBLACIÓ (S. XVIII-PRIMERA MEITAT DEL XIX)¹

FRANCESCA M.ª SERRA CIFRE

Alcúdia, municipi marítim, es troba situat a la part nord de l'illa de Mallorca enmig de dues badies i a prop de dues zones pantanoses; és un enclau força important. Compta amb un port comercial natural de fàcil accés d'embarcacions que ha jugat un paper decisiu dins l'economia del municipi, així com d'altres municipis. El seu emplaçament geogràfic ofereix unes condicions òptimes al tràfic amb els ports importants del Mediterrani. Aquest factor, el de les comunicacions amb l'exterior, i l'Albufera són de cabdal importància i que tenim present en estudiar l'ahir del poble.

Alcúdia certament, s'ha destacat al llarg de la seva història per tenir un passat significant, d'esplendor, com fou l'època romana i als segles XIV, XV i XVI. Però, la sort va canviar després i aquest municipi es va sumir en una època de declivi accentuant-se de manera excepcional al segle XVIII. De manera lenta i progressiva s'anava despoblant fins a l'extrem de posar en perill la seva existència.

Es d'aquesta època de què parlarem aquí, demanant-nos com un poble que gaudeix de boníssimes condicions per ésser florent, com de fet havia estat, es converteix en el poble més pobre de l'illa.

Tractarem el tema distingint tres parts: primerament, donar a conèixer el material treballat indicant les fonts bàsiques; en segon lloc, versar sobre el fenomen de la despoblació, i per últim analitzar alguns factors de la despoblació i la problemàtica de la repoblació.

Abans d'entrar en l'anàlisi d'aquests punts he de fer referència a l'objectiu de la investigació emesa sobre el cas d'Alcúdia. Sé que tractar un cas concret es corre el risc de quedar en un coneixement parcial de la realitat que hom estudia i fins i tot fals. Ara bé, no he pretès estudiar el municipi d'Alcúdia com un element aïllat del conjunt de Mallorca, sinó que he enfocat el seu estudi fixant les particularitats que

---

¹ F. M. SERRA CIFRE. La despoblació i problemàtica de repoblació a un municipi de Mallorca: Alcúdia (1700-1860), memòria de llicenciatura presentada al Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, al juny de 1982.

el configuren a una època determinada de la seva història i que en donar-li una identitat pròpia el diferencia dels altres. Amb aquesta orientació ens ajustam a les línies traçades pel corrent historiogràfic que s'interessa per les comunitats que es presenten com un conjunt orgànic, real, i per tant amb identitat pròpia. Per conèixer aquestes comunitats cal tenir present diversos factors: socials econòmics, polítics, culturals, geogràfics...) la interrelació dels quals ens informen sobre la realitat històrica de la comunitat a un determinat període.²

Per damunt d'altra cosa m'ha interessat comprovar la validesa dels estudis d'àmbit reduït, això és, la seva real aportació al coneixement de la realitat imperant del moment a nivell global, en aquest cas de l'illa de Mallorca; i d'altra banda, veure com els trets que defineixen aquesta societat mallorquina els presenta també el municipi.

I.—FONTS.

*Fons estadístiques.*³

a) DEMOGRÀFIQUES.

— Llibres del registre parroquial, defuncions, baptismes i matrimonis des de 1700-1860. Les sèries consultades són completes i el buidatge i sistematització de les dades que he extret d'elles m'han permès d'elaborar els gràfics que es troben al final de l'article.

D'aquesta font he extret bàsicament informació de tipus quantitatiu amb la finalitat de seguir l'evolució demogràfica: de tendències (gràfic 1) i de fluctuacions (gràfic 2) al llarg del període.

— Censos. Endemés d'aquelles dades demogràfiques s'han tengut present les xifres globals de població procedents dels censos existents dels segles XVIII i XIX.

b) FONTS DE TIPUS FISCAL.

— Veïnatge de 1729: "Normas para elaborar el "Vecindario" de 1729 de cara an es repartiment de s' "Utensilio".

— Veïnatge de 1770: "lista dels contribuents al pagament de l'impost de l'utensili".

— Apeo de Garay de 1818.

— Amillarament de l'any 1860-62.

² A. ROGERS. "Approaches to Local History", Londres, Longman, 1977.

³ Aquí hem indicat les fonts estadístiques principals. La relació completa consta a la meua tesina, Capítol I (Comentari de les fonts i arxius consultats).

c) FONTS DOCUMENTALS.

- Expedient sobre la repoblació de la Ciutat d'Alcúdia.
- "Informe sobre la población, agricultura, instrucción pública, comercio y fábricas emitidos por los Ayuntamientos de las Villas en 1800.
- Interrogatorio de la Junta Territorial mallorquina dirigido por el Ayuntamiento y Junta Pericial. B "... 1850-1851.
- Llibres d'Actes o Determinacions de l'Ajuntament des de 1700 a 1860.

II.—LA DESPOBLACIÓ.

El tema que ens ocupa, el fenomen de la despoblació esdevé al llarg del segle XVIII i part del XIX. La forta minva de població que experimenta el municipi d'Alcúdia durant aquest temps queda prou il·lustrada en els gràfics.

El que crida l'atenció si ens fixam és per una part la forta natalitat, i per l'altra la sobre-mortalitat donant com a resultat la despoblació. Comparem així les següents xifres.⁴

<i>Anys</i>	<i>Mortalitat ‰</i>	<i>Natalitat ‰</i>
1750-1797	72'7	47'0
1800-1845	37'8	43'0
1846-1860	35'8	41'3

Com veim per alta que sigui la natalitat la sobre-mortalitat anulla el creixement vegetatiu. Aquest començarà a reflectir-se a las corbes demogràfiques a la dècada dels anys 30 del segle XIX, i ja es mantindrà en aquesta línia ascendent.

Però fixem-nos ara en l'època de despoblació. Si observam el gràfic núm. 1 veim que la corba de defuncions sobrepassa la de concepcions per espai d'un segle des de 1720-1820), si bé aquesta última segueix una línia descendent des de començaments de segle.

L'altre punt a destacar, com hem dit, és la sobre-mortalitat que es manifesta en la presència reiterada de crisis demogràfiques (veure gràfic núm. 2) que delmaven la població. I entenem per crisi demo-

⁴ Elaboració personal del quadre a partir de les dades dels llibres del registre parroquial i dels censos de població.

gràfica quan la quantitat d'enterraments s'eleva bruscament i excepcionalment molt per damunt la quantitat mitjana mensual o anual dels períodes que precedeixen i segueixen la crisi, i això durant uns mesos, o durant un o dos anys. Així mateix és freqüent l'augment del nombre d'òbits, la disminució de matrimonis i concepcions.⁵

Les crisis més importants del període que podem destacar són les següents:

1706-1713	1803
1726	1818-1819
1744-1753	1827
1760	1837
1775	1847
1785	

A la vista d'aquesta periodidització de les crisis a Alcúdia hem de dir que aquesta no s'ajusta totalment a la cronologia general de les crisis a Mallorca. N'hi ha que són pròpies del municipi, com són les dels anys 1706-1713, 1744-1753 (coincideix en part amb la crisi general de mitjan segle, essent aquella de més llarga durada), la de 1760, 1775 i 1785. I altrament, algunes de les crisis que són generals a tot Mallorca no es presenten al susdit municipi, o almenys amb tanta intensitat com foren les de principi de segle XIX.⁶

Amb això volem posar de manifest la particularitat i atipicitat que presenta el nostre municipi respecte a la resta de pobles de l'illa. I per aquesta raó creim que aquest cas presenta gran interès als estudis de demografia històrica.

III.—FACTORS QUE INCIDEIXEN EN LA DESPOBLACIÓ I PROBLEMÀTICA DE LA REPOBLACIÓ.

Primerament convé fixar el marc cronològic de la repoblació de la mateixa manera que hem fixat ja el de la despoblació. El plantejament de la necessitat de prendre mesures per a repoblar el municipi comença a mitjan segle XVIII si bé no es fa de manera oficial fins l'any 1785 quan el rei Carles III dictà la reial pragmàtica de repoblació d'Alcúdia.

⁵ C. F. S. CARDOSO i H. PÉREZ BRIGNOLI. "Los métodos de la Historia" Ed. Crítica Grijalbo, p. 114.

⁶ La relació de crisis demogràfiques generals a Mallorca al s. XVIII les podem trobar a l'article de J. SUAU PUIG "Demografía rural mallorquina del segle XVIII". *Trabajos de Geografía núm. 32* (Separata de "Mayurqa", 16. Ciutat, 1976. I serà pròxima la publicació d'un llibre sobre l'anàlisi de les crisis demogràfiques a Mallorca de l'època moderna a Ed. s. XXI.

El procés repoblador finirà amb la dessecació de l'Albufera l'any 1870, empresa molt costosa i programada ja des d'un segle abans a la seva consecució.

Aquest punt, la dessecació, és de cabdal importància segons es desprèn de la lectura de l'Expedient de Repoblació d'Alcúdia. Com és sabut una de les notes que caracteritzen el programa del Govern il·lustrat dels Borbons, especialment del darrer terç del segle XVIII, és la política poblacionista a nivell d'Estat com a punt clau per aconseguir el foment del país (ensems que les activitats econòmiques).

D'aquesta manera, queda clar on hem de situar la repoblació d'Alcúdia, això és, en el marc de la política poblacionista que posà en pràctica el referit govern a l'època del regnat de Carles III fins poc abans de la implantació de la I República.

Seguidament i sense entrar en l'anàlisi de la naturalesa de les crisis indicam possibles factors que cal tenir present a l'hora d'explicar la despoblació.

En primer lloc, hem de destacar el paper de la *insalubritat*. Els elements que contribuïren a crear un ambient malsà eren:

- L'Albufera, considerant-la com a focus latent d'infeccions.
- Estar envoltat el poble per un doble circuit de murades que dificultava la lliure circulació de l'aire.
- Estar, per tant, envoltat per un vall que actuava com a depòsit d'aigua i fems. És a dir, que en tractar-se d'aigua embassada representava un altre focus d'infeccions.
- Comptar amb un nombre considerable de cases derruïdes i també moltes en estat ruïnós a causa de la despoblació, amb els consegüents perjudicis que això suposava per a la salut pública. Segons consta en un informe inclòs a l'Expedient de Repoblació⁷ d'un total de cases de 621 n'hi havia 138 d'habitades, 146 no habitades i 280 totalment derruïdes, especificant que la major part d'elles es trobaven en molt mal estat.

Això només n'és un exemple, (força indicatiu) de la pobresa del municipi i reflex clar de què estam davant una època de franca decadència pel fet que podem comparar el nefast moment present amb una època anterior d'opulència.

Les repercussions d'aquests elements que es troben dins el propi municipi són de gran interès i que cal tenir en compte a l'hora d'explicar la insalubritat del terme, més importants que l'Albufera, a la

⁷ Expedient sobre la repoblació d'Alcúdia (A.H.M.) (Sec. 12 SEAP. 12.2). Veure Vol. II, de la meua memòria de llicenciatura, p. 9.

qual se l'ha considerat sempre com a factor determinant de la insalubritat.

El factor geogràfic sí és cert que és un factor important que confirma el marc socio-econòmic de la població, no el podem considerar com a determinant d'aquesta, ja que l'emplaçament d'un grup humà a un determinant lloc és l'home qui el decideix i sempre pensant en les millors condicions que li pot oferir el territori.⁸

D'altra banda, també és cert que és l'Albufera, en principi, el factor que més pot atreure a l'hora d'explicar l'alta mortalitat i l'emigració. Si bé després d'analitzar tots els punts ja indicats sobre la insalubritat, es pot assegurar que aquell era el factor menys determinant. Tota la importància que es concedia a l'Albufera per part del poble no passava més enllà de posar de relleu la fama que tenia aquest de zona malaltissa. Tal afirmació ve recolzada per l'informe que fa el Bisbe, el Regent i Intendent al respecte, l'any 1776, i que transcrivim pel seu interès:

"... En los tiempos pasados era la cosecha de vino de nuestro terreno de 62.000 cargas de uvas, y se mantenían en esta Ciudad 263 huertos de regadío, y ahora desde que se inhabilitó el Puerto (Oh dolor para el verdadero Patricio) se huyeron los comerciantes, faltaron los Arteros, salieron de su Patria la numerosa multitud de matriculados sin volver a ella por el motivo que prudentemente juzgamos, de que les faltaba el ejercicio de su arte, y en ello los medios para vivir faltándoles el comercio.

De esto perside llegar a tan mísero estado nuestra infeliz ciudad, que las personas actuales se reducen al corto número de 668, a la de 2.000 no más la cosecha de cargas de uvas y al 45 de los huertos de regadíos. Cuanto en fin si la despoblación ha producido o aumentado la fama de mal sano a este Pueblo, voy a decir que las ruinas o de despoblación es la causa única de ser efectivamente enfermiza la Ciudad, y en consecuencia tener la fama de mal sana que actualmente concedemos, pero no como quieren los que la miran con siniestra intención y pasión interesada: solamente esta centúria Ilmo. Sr. ha mirado a Alcudia por mal sano, en que ha padecido la falta de comercio, y en ella la mísera reducción a tan corto número de vecinos, pues como se ha de atribuir al sitio la causa, y motivo de mal sana cuando en el mismo Puerto se ha aumentado y mantenido después de la Capital la más rica, y más poblada de la Isla? *En la misma desolación y ruinas existen perennes las causas físicas de tanta*

⁸ A. ROGERS. Opus Cit.

enfermedad, falta el fuego a las arruinadas casas, que es del aire del más precioso purificativo, y en su lugar exhalan de ellas continuamente los más pútridos vapores que la infectan que no pueden faltar por motivo de las inmundicias, calor humedad, que no podemos remediar, y tienen en si, reconcentradas; y de manera lo considera más que a no ser por la corrección de los aires Marítimos hubiera acabado ya con todo el Pueblo...".⁹

El que ens permet de sostenir tal afirmació és que l'Albufera no era un factor nou, sobrevingut en aquesta època. La seva ubicació a prop del nucli de població no havia suposat cap destorb en altre temps perquè Alcúdia es destaca, com fa fer-ho, per ésser un dels pobles més populosos de l'Illa.

Amb tot, no descartam la seva incidència sobre la salut pública i per tant sobre la mortalitat. Si bé és necessari tenir present els factors socio-econòmics de l'època per entendre el fenomen de la despoblació.

Entre aquests factors, el que es considera de més transcendència és la *paralització del port* amb les consegüents repercussions econòmiques. El Port d'Alcúdia fou tancat l'any 1720 arran de la pesta que es declarà al sudit any a Marsella. I el Govern adoptà aquesta mesura per a tots els ports del Mediterrani per tal de prevenir el contagi. Però en el cas d'Alcúdia la situació de paralització portuària es perllongà sense motiu fins l'any 1754 en què el rei ordenà la rehabilitació; tal ordre no arribà fins l'any següent i els entrebancs a la reobertura foren constants al llarg del set-cents i vuit-cents.

L'explicació a la mesura d'inhabilitar al port és de tipus polític. Provenia de la voluntat de les Juntes de Sanitat i Morberia de Ciutat, les quals varen procurar sempre obstaculitzar el seu funcionament, retardant la reobertura o bé, en cas d'estar obert, retallant el moviment portuari:

"... que gozando los vecinos de Alcudia las utilidades del precioso territorio de su distrito y la comodidad de los Puertos muy capaces para el comercio, y se mantuvo este Pueblo en el siglo inmediato, y parte del presente en cuyo tiempo estaba en práctica corriente el Puerto) sin la nota de malsano, demostrándolo evidentemente el número de sus vecinos ascendiendo al de seis mil personas. Esta gracia hizo Alcudia, y sus vecinos, hasta que el Comandante General de esta Isla con motivo de la Peste

⁹ Expedient sobre la repoblació d'Alcúdia, pp. 58-59 del Vol. esmentat, que correspon a un informe sobre la despoblació que fan el Bisbe, Regent i Intendent de Mallorca.

* El subratllat no consta en el text.

de Marsella suspendió la comunicació de toda embarcación en este Puerto con carta de 7 de agosto 1720 y por haberse experimentado la decadencia del Pueblo ocasionada de la privación del comercio, y habiendo ya cesado aquella causa que motivó la suspensión referida S. M. con Real Decreto de 12 de Marzo de 1754 tuvo a bien habilitar otra vez este Puerto atendiendo a la mayor extensión, facilidad del comercio y universal utilidad de la Isla, cuya Real deliberación mando publicar el Caballero Intendente hallándose esta Ciudad contenta con esta gracia, y fuera del peligro de su exterminio total que la amenazaba: En los primeros años de su arribo el Comandante General por ciertos informes de algunos poco afectos a la mayor extensión del comercio, y universal utilidad de la Isla, mediante cartas de 2 de julio y 7 octubre 1768 cerró el Puerto, y de resulta se malogró el restablecimiento del Puerto, ya que experimentaba en aquel corto tiempo y ha venido a pasar esta vecindad a manos de una séptima parte de vecinos de que gozaba antes de cerrar el Puerto....”¹⁰

És a dir, que podríem parlar d'una certa rivalitat de la capital cap a Alcúdia. De fet Alcúdia comptava amb Juntes de Sanitat i Morberia pròpies que la feien apta per a mantenir tràfic comercial. En segon lloc, sense l'amenaça de pesta o epidèmia ¿per què havia de restar el port tancat durant tant de temps?

En tercer lloc, el port d'Alcúdia era l'únic situat a la part oriental de l'illa, i després del de la capital el que més beneficis reportava a l'economia illenca, car la seva paralització suposava un destorb gros al comerç d'altres pobles.¹¹

Endemés d'aquests factors adversos, l'Albufera i el tancament del port, trobam un altre factor de pes, com és el factor *fiscalitat*.

Sobre aquest punt cal matitzar que Mallorca era una de les províncies que més contribuïa a l'erari espanyol, per la qual cosa no podem recórrer a aquest factor per explicar la despoblació. De tota manera, el que sí es pot afirmar és, que hi ha una sèrie de factors que fan més gravosa la fiscalitat als moradors d'Alcúdia. I de fet, son nombroses les referències sobre la influència d'aquest factor en la decisió de la gent a abandonar el poble.

Aquests factors que gravaven la fiscalitat, que indicam sense estendre'ns hi eren:

¹⁰ Id. p. 53, informe del Rector d'Alcúdia.

¹¹ Id. pp. 44-50, certificaciones que fan els pobles veïns sobre el destorb que ocasionava al seu comerç el tancament del port d'Alcúdia.

- El manteniment de les tropes reials que en caràcter permanent tenia Alcúdia, endemés de contribuir a la talla General com els altres pobles, destinada a sufragar tal manteniment.
- L'existència d'un nombre considerable de matriculats, que eren els soldats que estaven al servei de S. M., a la Marina. Com a tals empleats estaven exempts de contribuir al pagament de les talles.
- La falta d'ingressos que en altre temps tenia del comerç, aleshores paralitzat.

La confluència d'aquests factors era motiu més que suficient per impellir la gent a allunyar-se del poble.

A causa d'aquesta emigració la fiscalitat s'agreuja pels veïns que restaven en el poble, ja que els impostos requereien sobre més pocs:

“... que aunque aquella Ciudad está dotada por la naturaleza, y por la Real benignidad de un término espacioso, y fértil, de un temple muy saludable y de una situación para la Marina muy ventajosa con proporción de dos Puertos muy capaces y el uno que no cede al mejor del Mediterráneo... hoy se halla en el estado más deplorable, y sin duda por puros accidentes siendo como en las demás ciudades, el más sensible mal entre los que la rodean la despoblación. En el año de 1652, la afligió con extremo la peste y de cinco mil ochocientos cuarenta y cinco personas de comunión y sola confesión de que se componía sin incluir los Párvulos, quedó reducido su número al de dos mil y cincuenta y hoy sólo existen 668 personas, vecindario tan tenue y pobre, que la exceden muchas Aldeas, que ahoga de dolor a los buenos Patricios, que oprimidos con las insoportables cargas reparadas antes entre todos, y recrecidas sobre muy pocos, los desanima, los ahuyenta, y los extenua, ...”.¹²

Fer atractiva l'estància al poble era la tasca de la repoblació. Tasca prou difícil de dur a terme i que es va anar fent al llarg del període lentament. Així, l'Albufera no va ésser dessecada fins l'any 1870. El port fou obert l'any 1779 mitjançant Cèdula reial, de la mateixa manera que havia succeït l'any 1754. Amb això, volem dir que malgrat la resolució oficial del problema no garantitzava un bon resultat. Les paralitzacions del port foren constants al llarg del període.

¹² Id. pp. 66-67, informe del Batle i regidors d'Alcúdia al rei.

Per últim, els resultats sobre el repartiment de terres no va ésser tampoc el que s'esperava. Era de creure que les mesures repobladores en aquest sentit s'havien de traduir en un canvi en l'estructura social i de propietat, i d'altra banda, en l'augment de producció i en la introducció de nous cultius.

Quant el primer punt, no s'aconseguí crear la figura del propietari mitjà, sinó incrementar el grup de jornalers sense terra o bé posseïdors d'extensions mínimes. Segons el cens de 1857 el quadre social quedava d'aquesta manera: El grup de jornalers a finals del període representava el 42 % del total de veïns. El grup de grans propietaris que controlava la major part de les terres del terme el 4'22 %. I per últim, hi havia un grup reduït que gaudia d'una mitjana propietat que representava entre el 5 i 6 % del total de veïns.¹³

CONCLUSIÓ.

Havent plantejat la problemàtica que presenta el municipi d'Alcúdia durant l'època esmentada, podem concloure destacant els factors que més incidiren sobre la despoblació: la insalubritat, la inhabilitació del port i la pressió fiscal amb les consegüents repercussions socio-econòmiques. No podem dir que un d'aquests factors fos suficient per explicar el fenomen de la despoblació, sinó que fou la confluència de tots ells a un determinant moment històric que varen extenuar la població d'Alcúdia.

A pesar de tot, Alcúdia aconsegueix refer-se de l'enfonsament situant-se a mitjan segle XIX dins la tònica general de Mallorca, això és, de recuperació.

---

¹³ Els resultats són elaborats sobre el resum del cens de 1857.